

**XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ
TARAFINDAN SAFEVİLERE KARŞI ALINAN BİR TEDBİR:
İBRİŞİM YASAĞI***

*Thrown Silk Precaution as a Precaution Taken by Ottoman Empire
Against Safavid Dynasty in XVI. Century*

Zeynep DEDE**

Öz: Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş Safeviler denilince akla ne geliyordu? XVI. yüzyılın başlarında eski Akkoyunlu toprak sahası üzerinde kurulan, peyderpey genişleyerek faaliyetlerine devam eden ve büyük bir problem hâline gelen Safevî Devleti lideri Şah İsmail'in faaliyetlerini engellemek için Osmanlı Devleti ne gibi ekonomik tedbirler almıştı? Alınan bu önlemlere rağmen güçlü merkezî bir devlet olan ve sınırlarını genişletmek isteyen Osmanlı Devleti, gerek Safeviler tarafından Anadolu'ya gönderilen halifelerin faaliyetlerine gerekse doğu sınırlarını tehdit eden Safevî Devleti'ne bir son verebilmiş miydi?

Osmanlı Devleti'nin 1501 yılında İran havzasında kurulan ve Şiiliği devletin resmî mezhebi ilan eden Safevî Devleti'ne karşı uyguladığı ekonomik ambargo ya da bilinen ismiyle ipek ticareti yasağı konusunu oluşturan bu makalede bu soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır. Çalışma esasında iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ibrişim tabiri, Osmanlı-Safevî sınırı, Osmanlı Devleti'nin Safevîlere bakış açısı, Osmanlı Devleti ile Safevîlerin ilk karşılaşması ve Osmanlı-Safevî ilişkilerinde İpek Yolu'nun etkisi hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise İran'da kurulan Kızılbaş Safevî Devleti'nin Anadolu'daki faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti tarafından konulan ibrişim yasağı yani ipek yasağı ve bu yasağa uymayanlara verilen cezalar hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Safevî, Kızılbaş, İpek Ticareti İbrişim.

Abstract: What was the name of the Kizilbash Safavids in the Ottoman Empire? XVI. What economic measures were taken by the Ottoman Empire to prevent the activities of the Safavid leader Shah Ismail, who was established on the old Akkoyunlu land area at the beginning of the 15th century and continued its activities by expanding and became a big problem? Despite these measures, The Ottoman Empire, Which was a strong central state

* **Geliş Tarihi/Received:** 03.01.2019; **Kabul Tarihi / Accepted:** 15.02.2019; **DOI Nu:** 10.19039/sotod.2019.106

Atf / Citation: Zeynep Dede, "XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti Tarafından Safevîlere Karşı Alınan Bir Tedbir: İbrişim Yasağı", *Studies of The Ottoman Domain*, Volume-Cilt: 9 / Issue-Sayı: 16/ Date-Tarih: February-Şubat 2019, ss.93-110.

** İran Araştırmaları Merkezi, Ankara-Türkiye. E-mail: ddzeynep@hotmail.com **ORCID ID:** <https://orcid/0000-0002-1985-2559>

and wanted to expand its borders, Could put an end to the activities of the caliphs sent to Anatolia by the Safavids and the Safavid which threatened the esatern borders.

The answer to these questions will be sought in this article, which is an economic embargo against the Safavid State, Which was established in the Iranian basin of the Ottoman Empire in 1501 and declared Shi'ism as the official sect. The study consists of two parts. In the first section, the statement of İbrişim, the Ottoman-Safavid border, the Ottoman Empire's view of the Safavids, the first encounter between the Ottoman Empire and the Safavids, and the impact of the Silk Road in the Ottoman-Safavid relations are given. In the second section, information is given about the prohibition of demonstration by the Ottoman Empire against the activities of the Kızılbaş Safavid State in Anatolia which is established in Iran and the penalties imposed on those who do not comply with this prohibition.

Keywords: Ottoman, Safavid, Kizilbash, Silk Trade İbrişim.

1. İbrişim Tabiri

Farsça bir kelime olan ebrîşemden¹ gelen İbrişim sözcüğü, İpek, İpek tel ve bükülmüş İpekten İplik anlamlarına gelmektedir.² İpeği işleyen, İpek bükten ve İbrişim yapan kimselere ise kazzaz ya da gazzaz denilmektedir.³ Osmanlı sarayında saray terzileri arasında İpekçilerin oluşturduğu gazzaz bölükleri yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde saray sanatını icra eden ve eğitilmiş üretim teşkilatını oluşturan ehl-i hiref imalathaneleri Ağa kapısında ve hariçte olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Gazzaz (İbrişim bükücü ve İpekçi), Ağa kapısında olan bir meslek grubu olmakla birlikte çizmeçi, çadircı, sarraç, ekmekçi, aşçı, doğramacı, kuyumcu ve berber gibi meslek grupları arasında bulunmaktadır. Bu meslek gruplarının kendi içinde ayrı olarak usta ve kalfaları bulunmaktadır.⁴

2. Osmanlı Devleti'nin Safevîlere Bakışı

Safevî Devleti, adını bugün Azerbaycan sınırları dâhilinde bulunan Erdebil merkezli Safevîyye Tarikatı'nın pîri Şeyh Safiyüddin'den almıştır. Tarikatın etnik kökeni hakkında muhtelif bilgiler bulunmakla birlikte Safevîlerin atası Şeyh Safiyüddin'in Azerbaycan'ın köklü bir ailesine mensup olduğu vurgulanmakta ve hatta Fars vilayetinde bulunduğu sıralarda Türk oğlu, Türk Pîrî gibi unvanlarla tanındığı nakledilmektedir.⁵ Yine Saffetü's-safâ adlı eserde Şeyh Safiyüddin'den bahsedilirken '*Türk*

¹ Kanar, Mehmet.(2016). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları. s.64.

² Devellioğlu, Ferit.(2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları. s.199.

³ Devellioğlu, Ferit.(2006). a.g.e. s.500.

⁴ <http://www.lugatim.com/s/GAZZAZ> sitesinden 14.01.2019 tarihinde alınmıştır.

⁵ Abbaslı, M., a.g.m.,s.313.

pîri, Türk oğlu' gibi atıflarda bulunulması Türk olduğu yönündeki düşünceleri güçlendirmektedir.⁶

Başlangıçta Sünni olduğu bilinen Safevî Tarikatı, Şeyh Hâce Ali'nin Şiiliğe olan eğilimi ile fikri bir değişikliğe gitmiş, Şeyh Cüneyd'den (ö. 1460) itibaren siyasi bir birlik oluşturma gayesi ile 1448 yılında Şiiliği tam manasıyla benimsemiştir. Bu nedenle seyyidliği ilk kullanan Şeyh Cüneyd, Erdebil'de amcası Şeyh Cafer ile anlaşamayıp ülkeden çıkarılmasından sonra Anadolu Türkmenleri arasında bu unvan ile kendisine taraftar toplamıştır.⁷

Daha öncesinde Osmanlı Devleti ile Safevîlerin tanışması tarikat dönemlerine kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti namına çerağ akçesi adı altında Safevî Tarikatı'na para ve armağanlar gönderilmekteydi.⁸ Osmanlı Devleti nazarında değer gören bu tarikatın hem farklı dinî eğilimlere yönelik hem de siyasi bir gaye gütmeye nedeniyle gelişmelerden haberdar olan Osmanlı idarecilerinin bu anlamda Safevîler ile ilk karşılaşması Şeyh Cüneyd döneminde olmuştur. Şeyh Cüneyd hakkındaki haberleri Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'den öğrenmekteyiz. Müellif, eserinde amcası Şeyh Cafer ile yaşanan tartışmadan dolayı ülkesinden çıkarılmış olan Şeyh Cüneyd'in bir kısım müritlerini daha öncesinde Osmanlıların Safevî Tarikatı'na hediyeler göndermesini de hesaba katarak o zamanki hükümdar II. Murat'a seccade, Mushaf ve tespih gibi hediyeler ile gönderdiğini iletmektedir. Bu gelen kimseler Osmanlı merkezî otoritesinden görünürde irşat faaliyetlerinde bulunmak üzere Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan Kurt Beli mevkiini istemiştir. Ancak II. Murat, bu konuda veziriazamı Çandarlı Halil Paşa ile bir istişare yaptıktan sonra '*Bir tahtda iki pâdişâh sığmaz*'⁹ hitabı ile Şeyh Cüneyd'in bu isteğini geri çevirmiştir. Şeyh Cüneyd ile yanında gelen müritlere iki yüz filori gelen dervişlere de bin akça harçlık verilerek¹⁰ gönderilmişlerdir.

Daha sonra aynı müellif onun Konya'da bulunan Sadreddin Konevî zaviyesinde Şeyh Abdüllatif ile olan görüşmesini nakletmektedir. Bu görüşmede Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdüllatif'e tarikat geleneklerini

⁶ Öngören, R. (2008a). Safiyyüddîn-i Erdebîlî. TDVİA, C. 35. İstanbul.s.477.

⁷ Sümer, F. (2018). *Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. (3. Baskı). Ankara: TTK. s.10.

⁸ Kütükoğlu, Bekir. (1993). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti. s.2.

⁹Merkezi ve ana teşkilat yapısı başka bir ülkenin sınırları dâhilinde bulunan herhangi bir dini tarikat oluşumunun ulusal sınırlar içerisinde yayılıp genişlemesine ve aynı zamanda serbest uygulamalara müsaade etmenin nasıl vahim sonuçlar doğuracağı açıkça fark edilmiş olmalıdır. İran atalar sözü: yedi derviş bir postta oturabildikleri halde iki hükümdar dünya kıt'asına sığamazlarmış. Hinz, Walther. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*. (Çev. T. Bıyıklıoğlu). Ankara: TTK., s.17.

¹⁰ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)*. (haz. Necdet Öztürk). Bilge Kültür Sanat. İstanbul 2013. s. 330.

sorgulayan 'Ataya ashâb mı evladur, yoksa evlâd mı evlâdur?' suali ile tartışmaya neden olmuştur. Art niyetli olduğu anlaşılan Şeyh Cüneyd'in, tarikat yolunu bu sorusu ile ya Hz. Ali'ye (Evlad) ya da Hz. Ebubekir'e (Ashab) bağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu soruya Şeyh Abdülatif "Sual ettiğin makamda ashâb evlâdur.'Zira ashâbun hakkında Kelâm-Kadîm'de 'muhâcirîn ve'l-ensâr' diye yazılmıştır. Ve dahi mezâhib-i erba'a ashâbdan alınmıştır, evlâddan alınmış değildir' şeklinde cevap vermiştir. Bu cevaba karşılık Şeyh Cüneyd'in verdiği 'O ayetler ashâb hakkında nazil olduğu vakit sen orda mıydın?' ifadelerine çok sinirlenen Şeyh Abdülatif 'Sen bu itikad ile kâfir oldun. Ve bu itikad ile sana uyanlar da kâfir olur.'¹¹ sözleri ile karşı çıkmıştır. Binaenaleyh Şeyh Cüneyd, Kur'an'ı Kerim'i hem değersiz hem de inkâr ettiği gerekçesi ile olaya tanık olanlar tarafından kafirlikle suçlanmıştır.

Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar bu konuda daha ileri gitmiş, kendisine bağlı olanları ayırt etmek için müritlerine *Haydarî Kızıлтаç* ve *Kızıl kisve* giydirmiş, bu sebeple bağlılarına Kızıлтаç denilmeye başlanmıştır.¹² Şiiliği İran'da oldukça katı bir şekilde uygulayan ise Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'dir. Şah İsmail, kendisini yeni kurduğu devletin hem dinî hem de siyasi lideri olarak tanımlamıştır.¹³ Ancak Şeyh Safiyüddin'in hayatı hakkında bilgi veren ve devri aydınlatan Saffetü's-safâ adlı eserde, tarikatın kuruluşun itibaren Şia'dan olduğu iddia edilmekle birlikte soyun dördüncü halife Hz. Ali'ye, gerçekte ise 7. İmam Musa Kâzım'a¹⁴ (ö.790) sonra da İmam Ali b. Ebi Talib (M. 598-661) ve nihayet Hz. Peygamber'e (M. 570-632) dayandığı vurgulanarak kendilerinin seyyid oldukları ileri sürülmektedir. Nitekim o devir devletlerinin nesepnamesi meydana getirilirken efsanevi nitelikte bir karakter ile soyun kutsallaştırılması Orta Çağ geleneğinin bir yansıması olarak ifade edilmektedir.¹⁵ Nitekim bu durumun siyasi maksat taşıyan pratik bir ihtiyaçtan kaynaklandığı aşikârdır.

İdrîs-i Bitlîsî, İran'da Safevî Devleti'nin ortaya çıkışı ile ilgili olarak 'bölge halkı hakkındaki hükmü ölüm olan bir zalim Acem'e hükümdar oldu.'¹⁶ derken Celâl-Zâde ise Şah İsmail'in ataları tarafından kurulan 'tarikat-ı Muhammedî' dışına çıkmış olduğunu, Ashaba küfrü öngören 'Şiâ

¹¹ Aşıkpaşazâde, a.g.e. s. 330.

¹² Eravcı, M. (2002). Safevî Hanedanı. *Türkler*, Cilt:6, Yeni Türkiye Yayınları. s.883.

¹³ Gündüz, Tufan.(2010). *Son Kızıлтаç Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe. s.72.

¹⁴Gündüz, Tufan. (2010). Safevî Şeyhleri ve Anadolu Türkmenleri, XV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Türk Ankara: Tarih Kurumu Basımevi. s.1437.

¹⁵ Abbaslı, Mirza. (1976). Safevîlerin Kökenine Dair. *Belleten*. XL (158). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s.287.

¹⁶ İdrîs-i Bitlîsî, *Selimşahnâme*. (trc. Hicabi Kırılgiç). Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001. s.73.

demekle meşhûr bir batıl mezheb ihtirâ' etmiş olduğunu nakletmektedir.¹⁷ Bu ifadeler aynı zamanda Osmanlı kronikerleri nezdinde devrin geleneksel gücü Osmanlı Devleti'nin Akkoyunlu bakiyesi topraklar üzerinde kurulan Safevî Devleti'ni dinen nasıl gördüklerini de tasvir etmektedir. Kızılbaş Safevî Devleti'ni tanımlamak için İdrîs-i Bitlîsî, '*sûfî adlı mülhitler, İslam'ı silip süpüren kötü mezhepli, küfür sözlü, dinsiz kafir tabiatlı, bozuk inançlı, mekruh Kızılbaş, aşağılık ve uğursuz Kızılbaş güruhu, serkeş Kızılbaş kavmi*'¹⁸ ifadelerini kullanırken İbn Kemal, Şah İsmail'den bahsederken '*müfsid-i fâsid-nihad ve mülhid-i bed-i'tikâd*' ifadelerini kullanarak eserinde açık bir şekilde Şah İsmail'in Sünniliğe karşı olan tavrını ve benimsediği mezhebin özelliklerini beyan etmiştir.¹⁹

Safevî Devleti'nin kuruluşu Osmanlı Devleti'nin II. Bayezid dönemine denk gelmektedir. İran'da kurulan Safevî Devleti, temel insan desteğini Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenlerden sağladığı için buradan İran'a göçler yaşanmaktaydı. Safevîlere karşı pasif ama kendi içinde aktif bir siyaset izleyen II. Bayezid, Şah İsmail'in yayılmacı emellerine set çekmek için sınır boylarının güvenliğine dikkat etmiştir.²⁰ Sivas kalesinin bakımını yaptırmış ve sınırdan geçişlere engel olması için sınır valilerini görevlendirmiştir.²¹ Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in dinî ve siyasi bir mahiyet taşıyan Anadolu'daki yayılmacı girişimlerine karşı aldığı bu önlemlerde oldukça dikkatli davranılmasını emrettiği ve bu konuda pek çok hüküm verdiği '*Bundan evvel hükm'i hümâyun virilüp Erdebil sufilerinden Erdebil-oğlı'na giderken tutulan sufilerin...*' ifadelerinden anlaşılmaktadır.²² Osmanlı Devleti'nin Safevîlere dair bakış açısının Yavuz Sultan Selim devrinde daha belirgin bir hâle geldiği görülmektedir. Babası II. Bayezid'den tahtı devralan Yavuz Sultan Selim, kardeşleri ile olan mücadeleye son verdikten sonra Safevîlere karşı oldukça sert bir politika izlemiştir. Bu nedenle Osmanlı-Safevî münasebetleri, Safevî Devleti'nin ortaya çıktığı XVI. yüzyıl itibariyle askerî-siyasi karşıtlık, savaş ve

¹⁷ Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*. (haz. A.Uğur-M. Çuhadar). Ankara:Başbakanlık Basımevi, 1990.s 129.

¹⁸ İdrîs-i Bidlîsî.a.g.e. s.73-135.

¹⁹ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IX. Defter. (haz. Ahmet Uğur). Berlin 1985. s.85.

²⁰ Bu hususta merkezden Sivas Sancağına gönderilen bir hükümde "*Bundan evvel hükm'i hümâyun virilüp Erdebil sufilerinden Erdebil-oğlı'na giderken tutulan sufilerin soygunları tutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna deyu buyurulmuşdı. Ol babda ihtimam üzere olup ademlerine ve sipahilerine tenbih ve te'kid edüp ismarlayasız ki, sūfiyûn taifesinden şunlar ki, Erdebil-oğlı'na varalar, yolda, varışda ve gelişde, her kangısı ele gürerse mecel virmeyüp salb itdiresiz, soygunu ve esbabı dutanın ola.*" ifadeleri yer almaktadır. İ. Şahin-F. Emecen. (1994). *Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam:II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 tarihli Ahkam Defteri*. İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. s.8. hüküm: 27.

²¹ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*. (Haz. Ahmet Uğur). Ankara:TTK. 1997. s.278-279.

²² İ. Şahin-F. Emecen. (1994).a.g.e. s.8. hüküm:27.

gerginlik içinde sürmüştür. Bu konuda Osmanlı tarihçileri, Osmanlı merkezî yönetiminin Safevîler hakkındaki bakış açısını oldukça net bir şekilde ortaya koymakta fakat objektiflikten uzak bir görüş ile bunları nakletmektedirler.

Hâl böyle iken Türk-İslam dünyasında keskin kırılmalara sebebiyet veren Safevî Devleti'nin kurucu unsuru kendisini diğer Şii topluluklardan ayırt etmek için Kızılbaş olarak tanımlamıştır. Aslında onlar Şeyh Haydar zamanında başa takılan bir giyim eşyasının kullanımı ile başlayan Kızılbaş tabirini Şah İsmail zamanında bilhassa kendilerini ifade etmek için gururla benimsemiş ve kullanmışlardır. Bu cümleden olarak hem devletlerini hem hükümdarlarını hem de vatanlarını Kızılbaş olarak nitelemişlerdir.²³

2.1. Osmanlı-Safevî Sınırı

Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti'nin sınırları hakkında bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılabilmesi için gereklidir. Kuzeyden güneye doğru bir kesit alındığında sırasıyla Osmanlı Devleti'nin doğu sınır komşuları Şii Safevî Devleti, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları beylikleridir. Osmanlı Devleti'nin en yukarıda ve doğudaki uç sınırı, Trabzon'dan başlamaktadır. Trabzon'un güneybatısında yer alan Şebinkarahisar, II. Mehmed döneminde 1473 Otlukbeli Savaşı ile Osmanlı sınırlarına dâhil edilmiştir. Anadolu'nun kuzeydoğu sınırında bir Osmanlı üssü durumunda olan Şebinkarahisar'ın hemen doğusunda 1501'de Şeyh İsmail'in etrafına onlarca Kızılbaş'ı toplamak için geldiği Erzincan şehri yer almaktadır. Bu topraklar önceleri Akkoyunlu hâkimiyet sahası içinde yer almasına rağmen aslında bu bölge Osmanlı İle Akkoyunlular arasında yer alan tampon bir bölgedir. Bununla beraber aynı zamanda otorite boşluğunun da yaşandığı yerlerden birisidir. Erzincan'ın batısında yer alan Sivas ile Tokat Osmanlı hâkimiyeti altında yer almaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan tabloda Akkoyunlu ve Osmanlı sınırı Fırat'ın batısında yer alan Erzincan ve Sivas şehirlerinin birbirlerinden ayrıldıkları noktadan geçmektedir. Bu hattan aşağıya doğru güneybatı yönünde yer alan Kayseri ve Niğde ise Osmanlı hâkimiyetinde olup Dulkadiroğulları Beyliği ile olan sınırı oluşturmaktadır. Buradan en güneye yani Çukurova'ya doğru inilirken Toros Dağları üzerinden batı istikametinde çizilen bir hilal ile Kilikya düzlüklerinde yer alan Tarsus ve Adana Ramazanoğulları idaresinde kalırken Akdeniz'e ulaşan sınırın batısında yer alan ve II. Bayezid'in hükümdarlığı döneminde Karamanoğullarından alınan Silifke Osmanlı hâkimiyetinde yer almaktadır.²⁴

²³ Sümer, Faruk. a.g.e. s.V.

²⁴ Donald Edgar Pitcher. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. (1. Baskı). (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.118-125.; XVI. yüzyıl itibarıyla çizilen bu sınıra göre Anadolu coğrafyasında yer alan ve en kalabalık konar-göçer grupları teşkil eden Dulkadir, Bozulus, Yeni İl, Varsak, Şam, Halep Türkmenleri ile

2.2. Osmanlı-Safevî İlişkilerinde İpek Yolu'nun Etkisi

Şah İsmail 1501 yılında son Akkoyunlu şehzadeleri arasında vuku bulan taht kavgalarından istifade ederek İran'da hâkimiyeti elde etmiştir. Bu coğrafyada yeni kurduğu devletin resmî mezhebini ise On İki İmam Şiiliği üzerine tesis etmiştir. Yavaş yavaş Akkoyunlu toprak sahası üzerinde etki alanını genişleterek komşu devletlere karşı safını belli eden Safevî Devleti'nin her faaliyeti doğal olarak Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendirmektedir. Çünkü dinî açıdan Osmanlı Devleti, İslam'ın Sünnî çizgisine sahip olmakla birlikte hâkimiyeti altındaki bölgelerde özellikle Anadolu'da çeşitli bölgelerde Şii unsurlar yaygın bir şekilde bulunmaktadır. İşte Şah İsmail'in Anadolu'da halifeleri aracılığıyla gerçekleştirdiği propaganda faaliyetleri, Osmanlı Devleti'ni bu nedenle epey rahatsız etmekteydi.²⁵

Yukarıda bahsi geçen durumlar göz önüne alındığında Osmanlı-Safevî mücadelesi yaygın kanaatte bir Sünnî-Şii meselesi olarak arz edilse de Safevîlerin ortaya çıktığı tarihten 1514 Çaldıran Savaşı'na kadar geçen zamanda Şah İsmail'in Fırat nehrinden Ceyhun nehrine kadar olan bütün İran memleketlerini elde edip Turan topraklarını da zapt etmeye başladığı görülmektedir. İşte oluşan bu siyasi imajda Şah İsmail'in batı ve doğu memleketlerini sahiplenme arzusu Osmanlı Devleti'ni harekete geçiren itici güç olmuştur. Bu yönden bakıldığında Osmanlı Devleti'nin siyasi amacının hem Safevîleri ortadan kaldırmak hem de Orta Asya'daki Sünnî Müslümanlar ile Anadolu'daki bağlantıyı sağlamak olduğu net bir şekilde görülmektedir.²⁶ Zira Kızılbaş Safevî Devleti, Anadolu ile Orta Asya Müslümanları arasında yerleşmiş ve her iki Sünnî kesim arasında bu bağlantının kopmasına neden olmuştur. Bununla birlikte her iki tarafın siyasi, stratejik ve iktisadi çıkarlarını korumak adına hareket ettiklerini söylemek mümkündür. İranlı Yazar Vecih Kevseranî ise Osmanlı-Safevî mücadelesinin başlatıcısı olarak her iki tarafın sığındığı mezhebi kisveyi görmekte ancak çekişmenin arka planında her iki tarafın ekonomik çıkarlarını korumak isteği olduğunu ileri sürmektedir. Yazara göre bu çatışmanın iç yüzünü ortaya koyan etkenler; siyasi coğrafya, karşılıklı ticarete ekonomiye yardımcı yollar ve XVI. yüzyıl itibariyle başlayan altın ve gümüşün piyasadan çekilmesi sonucu pazarların Avrupa ticaret mallarına açılması ile Doğu İslam dünyasında meydana gelen fiyat artışı ve enflasyon meselesidir.²⁷

Çukurova ve Bozok bölgelerinde yaşayan Türkmenler henüz Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında değildir. Gündüz. T. (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınları. s. 52.

²⁵ Tansel, S. (2017). *Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı*. Ankara: TTK. s. 255.

²⁶ İdris-i Bitlîsî, a.g.e.s.122.

²⁷ Kevseranî, Vecih. (1992). *Osmanlı ve Safevî İlişkilerinde Din-Devlet İlişkisi*. (Çev. Muhlis Canyürek). İstanbul: Denge Yayınları. s. 73-75.

Osmanlı-Safevî rekabetinin ardında yatan bir diğer önemli nedenlerden birisinin de jeopolitik açıdan Yakın Doğu'nun önemli ticaret yollarını elde etmek olduğu gerçeğidir. Ancak bu düşmanlığın önceki çatışmalardan farkı örneğin Osmanlı-Akkoyunlu çekişmesinden ayrılan yanı bu rekabetin dinsel-mezhepsel bir çizgide cereyan etmesindedir.²⁸ Tarihi seyri içinde İpek yolu, kuruluştan itibaren Osmanlı fetihlerinin ana güzergahını oluşturan temel bir amaç olmuştur. Osmanlılar henüz I. Murad devrinde Çorum-Osmancık hattında ilerlemişler ve Yıldırım Bayezid zamanında Erzincan'a kadar uzanan bu hat üzerindeki stratejik noktaları elde etmeyi başarmışlardır. Bu yolun hâkimiyetini elde etmek için devrin çağdaş devletleri ile önemli mücadeleler verilmiştir. Sınırlar dâhilinde ise Osmanlı Devleti, İran İpeğinin Bursa haricinde başka bir yere gitmesinin önüne geçmek için ilk gümrüğü Tokat'ta ikincisini ise Bursa'da almaktaydı. Böyle bir uygulamanın Osmanlı Devleti tarafından uygulanıyor olması öncesinde Fatih Sultan Mehmet zamanı ilişkilerine de yansımış ve rekabet hâlinde olduğu Akkoyunlu Devleti'ni de rahatsız etmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti'nin henüz tam olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine hâkim olmadığı bu yüzyılda, Osmanlı-Safevî savaşları genel olarak Erzurum-Diyarbakır-Tebriz ve Irak (Musul-Bağdat) üzerinde cereyan etmiştir. Elbette bu yerlerin stratejik önemi bu savaşların yaşanmasına cazip gelmiş olmalıdır. Çünkü Erzurum ve Musul doğudan ve güneyden Anadolu'ya girişin önemli kapılarından birisi sayılmaktadır. Ayrıca Musul karayolu, Diyarbakır'dan ayrı bir istikamette Halep'e ve Akdeniz'de bulunan İskenderun'a ulaşmaktaydı. Bu nedenle bu coğrafi hat önemli bir konuma haiz olmakla birlikte her iki tarafın da iştahını kabartmaktaydı.³⁰ Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Safevîler ile olan Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki stratejik giriş kapılarını elde etmek için askeri seferlere başlamıştır. Diyarbakır'ın elde edilmesi ile başlayan süreç Kemah'ın elde edilesi ile zirveye ulaşmış ve nihayet Osmanlı'nın takip ettiği başarılı politikayla da bu bölgeler Osmanlı Devleti'ne kazandırılmıştır. Yine sefer dönüşünde Dulkadiroğullarına ve Memluk Devleti'ne son verilmesinin ardında bu politika kısmen etkili olmuştur denilebilir.³¹

Osmanlı Devleti nazarında Kızılbaş Safevî Devleti'ne ekonomik açıdan bakıldığında Safevîlerin maddi olarak Anadolu'dan beslendiği varsayılabilir. Hoca Sadeddin'in aktardığına göre Şah İsmail, Anadolu'da kendisine bağlı müritleri aracılığıyla kaçak yollardan birtakım maddi

²⁸ Mustafayev, Şahin. (2018). Safevî Tarih Yazımında Osmanlılar. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl:3, Sayı:1. Bu makale 10.08.2018 tarihinde internetten alıntılanmıştır.

²⁹ İnalçık, Halil. (1960). Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. *Belleten*. XXIV (93-96). Ankara: TTK. s. 51-52.

³⁰ Kevseranî, Vecih. (1992). a.g.e. s.75.

³¹ İdris-i Bitlisi, a.g.e.s.222-301.

yardımlar elde etmekteydi. Tüccarlar, Anadolu'dan dönüşte yanlarında savaş araç ve gereçleri, donatım eşyası adı altında silah, gümüş ve demir madenlerini gizlice İran'a taşımaktaydılar.³² Öte yandan Osmanlı Devleti ile yapıla gelen ipek ticareti Safevî Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında sayılmaktadır.³³ Ancak XVI. yüzyıl başlarından itibaren vuku bulan Osmanlı-Safevî çekişmesi ticaretin gerilemesine üstelik XV. yüzyıldaki seviyenin altına düşmesine sebep olmuştur.³⁴ Döneme ait taşıma olanakları çerçevesinde uzun mesafe ticaretinin ana malzemesi olan ipek gibi yükte hafif ama pahada ağır malların ticareti İran memleketleri ile yapılmış hatta bu malların ticareti Osmanlı sınırlarından öte Avrupa'da bir ihtiyaç haline de gelmiştir.³⁵ Bundan dolayı Safevîlerin dış ticaretinde ipek satışı önemli bir yer tutmaktadır.

İran'dan gelen ipeğin Osmanlı Devleti'nde işlendiği yerlerin başında Bursa gelmektedir. İran ipeğinin başlıca antreposu konumunda olan Bursa bu özelliği ile Anadolu'nun önemli ticaret ve sanayi şehirlerinden biri sayılmaktadır. Bursa-Tebriz kervan yolu ile gelen İran ipeği Akdeniz yolu ile Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı. İpekler Anadolu'ya başlıca üç yoldan gelmekteydi. Tebriz, Trabzon, Halep (Şam). Tebriz, hem Anadolu'ya en yakın yer olması hem de İran sınırı üzerinde yer alması nedeniyle İran içinde hasıl olan ipekler burada toplanmakta ve daha sonra buradan Anadolu'ya gönderilmekteydi. Tebriz'den gelen bir yol Diyarbakır-Mardin-Maraş-Kayseri-Ankara-Eskişehir-Bursa iken diğeri Erzurum-Erzincan-Tokat-Amasya-Ankara ve Bursa yoludur.³⁶

3. Osmanlı Devleti Tarafından Safevîlere Uygulanan Ekonomik Yaptırım

Anadolu ve İran coğrafyasında kurulmuş olan devletler sınırdaş olmasından dolayı sürekli birbirleri ile rekabet hâlinde olmuşlardır. İran'da 1501 yılında Safevî Devleti kurulduğu zaman Osmanlı Devleti'nin yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişi bulunmaktaydı. Köklerini sağlama almış Osmanlı Devleti ile henüz yeni doğan bir devlet olan Safevî Devleti arasında kısa sürede meydana gelen rekabette üç önemli sac ayağı bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi siyasi ve dinî sebeplere bağlı iken çatışmanın diğeri bir ayağı da ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Ekonomik gücün önemli kısmını ise iki devlet arasında yapılan ticaret oluşturmaktadır. XVI.

³² Hoca Sadeddin, *Tâcüt Tevârih*. Cilt: IV. (haz. İsmet Parmaksızoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979. s.214-215.

³³ Sümer, F. (2018). *a.g.e.s.*42.

³⁴ İnalçık, Halil. (2000).*a.g.e.* s.278. bakımız tablo 40.

³⁵ Kabacık, Mehmet. (2001). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti. (Basılmamış Doktora Tezi). Elâzığ. s.XI.

³⁶ Dalsar, Fahri. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul. s. 128.

yüzyılın başına kadar ipek ticareti Doğu memleketlerinin kontrolünde olup aktif bir şekilde İran halkı ipek ticareti ile ilgilenmiştir.³⁷

Devrin ekonomik hayatında birinci derecede rol oynayan ipek, eski zamanlardan itibaren gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse İran coğrafyasında kurulan siyasi otoritelerin en önemli gelir kaynaklarından birisi olmuştur.³⁸ Bundan dolayı Osmanlı Devleti ve İran arasında yapılan doğu ticaret ağının genel seyrini ipek ticareti oluşturmaktadır.³⁹ Osmanlı Devleti'nde ipekli dokuma sanayinin hem hammadde kaynağını oluşturan hem de transit ticaretine konu olan ipek, Osmanlı maliyesine önemli bir kazanç sağlarken İran tarafı bu alışveriş karşılığında kendisinde eksik olan madeni eşyalar, altın ve gümüş gibi değerli madenler elde etmekteydi.

Bu zamanda Osmanlı Devleti'nde yapılan ipekçiliğin Osmanlı-İran ticaretinin ana elementini oluşturan ham ipek ve ham ipeğin işlenmesiyle ortaya çıkan ipekli dokumacılık olduğu görülmektedir.⁴⁰ Osmanlı Devleti stratejik konumu itibariyle iki türde de ipek ticareti yapabilmıştır. Buna bağlı olarak Anadolu, bu anlamda İran ipeğinin Avrupa'ya ulaştırılmasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bir taraftan Doğu ile ipek alışverişi diğer taraftan ise ipek işlenilerek hem Batı hem de Doğu memleketlerine tekrar satışı yapılmıştır. Bu çerçevede ipekli kumaş sanayinin merkezi Bursa'da üretilen ürünler, Saraya ve yerli halka ulaştırılmaktan başka Avrupa, Rusya ve hatta İran'a satılmaktaydı. Bu nedenle ipek, devrin siyasi teşekküllerinin politikalarına hem yön vermiş hem de meydana gelen hadiselerden ilk etkilenen ana unsurlardan biri olmuştur. Yine İran ipeği dâhili açıdan Bursa'nın gelişmesinde ve zenginleşmesinde doğal olarak Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin sağlamaşmasında temel olarak önemli bir rol oynamaktadır.⁴¹

Bunların dışında geçmiş yüzyıllara göre XVI. yüzyıldaki Osmanlı Devleti ve İran arsındaki ipek ticaretinin hacmini 1514 yılında Safevî Devleti ile yapılan Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere iki devreye ayırmak icap etmektedir. Osmanlı Devleti'nin ipek ticaretinden

³⁷ Dalsar, Fahri. a.g.e. s. 130.

³⁸ İran coğrafyasını kontrolü altında tutan devletler batısındaki Türk hâkimiyetine karşı devamlı olarak Avrupa ile iletişim halinde olmuştur. Çünkü Avrupa ve İran hükümdarları Osmanlı Devleti'nin Doğu'dan gelen ticari ürünlerin Avrupa'ya ulaştırılmasındaki aracılığına son vermek ve Osmanlı ekonomisine darbe vurmak istiyordu. Bu konuda Moğollar, Memluklere karşı Avrupa ile; Timur, Yıldırım Bayezid'e karşı Fransa ile; Uzun Hasan I. Mehmed'e karşı Venedikliler ile iş birliği yapmıştır. Bu konuda XVI. yüzyılda da gelenek devam ettirilmiş ve bu kez de Batı Osmanlılara karşı Safevîleri önemli bir güç olarak görmüşlerdir. Kabacık, Mehmet. a.g.e.s. 116.

³⁹ İnalçık, Halil. (1960). a.g.m.s. 51.

⁴⁰ Dalsar, Fahri., a.g.e., s. 125.

⁴¹ İnalçık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer). (10. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.130.

kazandığı vergiler⁴², XV. yüzyılda belli bir dengeye sahip değilken XVI. yüzyılın başlarında ve Çaldıran Savaşı arifesinde zirveye çıkmış ve daha sonraki yıllarda bu seviyeye bir daha ulaşması mümkün olmamıştır.⁴³ Halil İnalıcık bu konuda İran ile yapılan ipek ticaretinden yıllara göre 1487'de 40.000, 1508'de 33.000, 1512'de 43.000, 1521'de 13.000, 1523'de 17.000, 1557'de 24.000 altın düka olarak gümrük resmi alındığını belirtmektedir. Yıllara göre ithal edilen ipekten alınan gümrük vergilerini kaydeden yazar, 1512 yılından sonra ipek ticaretinde azalan gelirlerin Safevîler ile olan sıcak çatışmadan kaynaklandığını belirtmektedir.⁴⁴

Safevîlerin Anadolu'daki sempatizanları aracılığı ile Osmanlı Devleti'ni içten çökertme planlarına karşılık, Osmanlı Devleti daima tedbir almak zorunda kalan taraf olmuştur. Safevîlerin Anadolu üzerindeki tüm bağlarını koparmaya niyetli olan I. Selim bu mesele hakkında gerekli tedbirleri almış ve gerekli inisiyatifini kullanmıştır. Doğal olarak yaşanan bunalımın şiddeti ölçüsünce alınan tedbirler de bir o kadar acımasız olmuştur.⁴⁵ Osmanlı tahtına geçen I. Selim, 1512 yılında Ankara'dan Bursa'ya geldiği vakit ipek ticaretinde Doğu'nun aktif bir şekilde rol oynadığını görmüştür.⁴⁶ İşte bu nedenle Şah İsmail'i İran'a hapsedmek konusunda oldukça kararlı olan Osmanlı merkezî yönetimi askerî ve siyasi kanallar kullanarak Safevî Devleti'ne karşı vermiş olduğu mücadeleyi ekonomik yaptırımlar ile de desteklemiştir.

I. Selim'in Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki ipek ticaretine getirmiş olduğu ekonomik sınırlama siyasi bir karar olup ekonomik sonuçları beklenmektedir. Osmanlı Devleti'nin böyle bir karar almasının arka planında ne olduğu tam olarak tahmin edilememekle beraber ipek ticaretini Safevîlerin elinden almak ya da onların ekonomisine bir darbe indirmek olduğu yönünde bir yorum yapılmaktadır.⁴⁷ Çünkü Osmanlı yönetimi siyasi olarak irtibat kurmadığı Şah İsmail'i her açıdan izole etmek istiyordu. Bu kararın ilk adımı da sınırlardan geçiş sırasında yapılan kontrollerin artırılması olmuştur. Safevî sempatizanı Anadolu müritlerin pek çoğu aktif bir şekilde ticareti iki taraf arasındaki geçişlerde üstü kapalı olarak kendi planlarını gerçekleştirmek noktasında kullanmaktaydılar. Bir

⁴² Bursa merkez olmak üzer ipekten alınan vergiler mîzân-ı harir mukâta'ası adı altında toplanmaktadır. Bursa, Tokat, Trabzon, Kastamonu ve İstanbul mîzânları tek bir mukâtaa olarak belirlenmiştir. II. Bayezid dönemine ait Bursa ipek mîzânı yasaknamesinde bu konu ile alakalı bir kayıt bulunmaktadır. Akgündüz, Ahmet. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.3. İstanbul: Fey Vakfı. s. 167-169.

⁴³Kabacık, Mehmet., a.g.e., s. 107-109.

⁴⁴ İnalıcık, Halil. (2008). a.g.e., s.131.

⁴⁵Küçükdağ, Y. (1999) Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri. *Osmanlı I*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s.276.

⁴⁶ Dalsar, Fahri., a.g.e., s.132.

⁴⁷ Dalsar, Fahri., a.g.e. s.132.

başka deyişle Şah İsmail taraftarları Anadolu'dan İran tarafına geçerken maddi olarak da birtakım hediyeler götürmekteydiler.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin Acem tacirlerinin yerel tüccarlar vasıtasıyla demir, bakır, gümüş, altın gibi madenler ile ateşli silahlar konusunda bilgili kimseleri de İran'a yasadışı olarak götürdüklerinin farkında olduğu daha önce belirtilmişti. Sınırdaki yapılan kontroller sonucu buradaki işlek ağın farkında olan ve oldukça hassas durumdaki bu mesele hakkında gerekli tedbirleri alan Osmanlı Devleti, Anadolu'da yer alan müritlerin Safevîlere ekonomik olarak da arka çıktığı konusunda bilgi sahibi olmakla beraber bir takım ekonomik ambargolarla bu trafiği durdurmak istemiş ve kısmen de olsa maddi yardımların önüne geçmek istemiştir.⁴⁹

Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki rekabet Çaldıran'da⁵⁰ sıcak savaş ortamının yaşanmasını sağlarken, Safevîler ile olan ısrarlı ve seri siyasi mücadele iki devlet arasında ekonomik bağların kesilmesi ile de yeni bir şekle bürünmüştür. XV. yüzyılda İran'ın gelir kaynakları arasında en başta gelen İran ipeği Tebriz-Bursa kervan yolu ile Aras Vadisi (Sa'd-çukuru), Erzurum-Erzincan-Tokat ve Amasya'dan sonra biri güneyden Çorum-Ankara diğeri kuzeyden Kastamonu-Bolu üzerinden iki istikamet takip ettikten sonra Akdeniz üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı.⁵¹ Bursa özellikle İran ipeğinin başlıca antreposu⁵² olarak Anadolu'nun en başta gelen ticaret ve sanayi şehri vasfını kazanmıştır. Bu yüzden İran ipeğinin Avrupa'ya nakledilebilmesi için Anadolu önemli bir güzergâh yolu oluşturmaktadır.

Safevîler ile ipek ticaretini durdurmak isteyen Yavuz Sultan Selim, İran ipeğine ekonomik yaptırım uygulamak amacıyla ibrişim yasağını gündemine almıştır. Bu konu ile alakalı olarak 1514 ve 1518 yılında olmak üzere iki kere ipek ticaretine yasak getirilmiştir. Başlangıçta İran ekonomisine bir darbe indirmek için 1514 ilkbaharında sadece İran ipeğine bir yasak getirilmiş ve İran'dan ithal edilen ipeğe yaptırım uygulanarak Osmanlı ülkesinde ham ipek ticareti tamamıyla durdurulmuştur. İran'ın Avrupa'ya ipek ihracının önüne geçmek isteyen Yavuz Sultan Selim, Memluk hâkimiyetindeki Arap ülkelerini de bu yaptırımın kapsamına dâhil

⁴⁸ Sümer, Faruk. a.g.e. s.42.

⁴⁹ Hoca Sadeddin. a.g.e. 215.

⁵⁰ Osmanlı-İran ticaretinin diğer bir ayağını Van, Diyarbakır üzerinden geçen yol oluşturmaktadır. Çaldıran Zaferi sonrası Doğu Anadolu'nun da Osmanlı sınırlarına dâhil edilmesi ile birlikte Safevîler ile buradan da sınırdaş olunmuştur. İran'dan gelen mallar ilk başta Van'a daha sonra burada açılmadan Diyarbakır'a gönderilmekteydi. Burada mallardan gümrük alındıktan sonra Halep pazarına veya Harput üzerinden Bursa'ya gönderilmekteydi. Bu nedenle Doğu Anadolu'nun özellikle de şarkın kapısı niteliğindeki Diyarbakır'ın Osmanlı egemenliğine geçmesi siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da önem taşımaktadır. İnalçık, Halil. (1960). a.g.m.,51.

⁵¹ İnalçık, Halil. (1960). a.g.m.,s. 51.

⁵² Gümrüklere gelmiş olan ticari malların konulduğu, korunduğu yer.

etmiştir.⁵³ Her ne sebepten olursa olsun İran ipeği bulduran Türk, İranlı ve Arap tüccarın mallarına devlet tarafından el konulacağı beyan edilmiştir.⁵⁴ Osmanlı ekonomisi için de önemli bir gelir kaynağı olan İran ipeğinin Bursa pazarına girmesini istemeyen Yavuz Sultan Selim bu düşüncesi ile Safevî Devleti'ni ekonomik olarak da çökertmek için çaba sarf etmiştir. Binaenaleyh İran ipek ticaretini yapan tüccarın her ne olursa olsun Anadolu'ya girişini yasaklamıştır.⁵⁵ Bunlara ilave olarak Osmanlı merkezî yönetimi bir tacirin mallarının müsadere edilmesinin hukuk dışı kabul edildiğini ve toplum nazarında kabul görmediğini bildiği için bu duruma çare olarak da devlet tarafından el konulan ve Defter-i Hakanî'ye mal sahiplerinin adlarıyla kaydedilen malların normal koşullara geri dönüldüğü vakit iadesinin yapılacağı beyan etmiştir.⁵⁶

1518 yılında bu yasak daha da genişletilerek bütün ülke genelindeki ham ipek ticaretini yapan tüccarları kapsamıştır. Şiddet derecesi artırılan bu uygulama kuvvetle muhtemel İran'dan gelen ipeğin başka memleketin ipeği şeklinde gösterilerek satılmasının önüne geçilmek için yapılmıştır. Bu konuda 1520 tarihine ait bir sicil kaydında şu ifadeler geçmektedir:

*"... Mahruse-i Tokat tacirlerinden Hacı Veli bin Hacı Hasan Mahruse-i Burusa'ya bir mikdar harir getirüb, yasaktan sonra alınmıştır deyu grift olub mezbûr Hacı Veli der-i devletten hüküm irâd edüb yasakdan evvel Mahruse-i Halep'den alub Burusa'ya getürdüğü şühüd-ı 'udülle sabit olursa bî kusur teslim edesiz deyu mahruse-i Burusa kadısı ve Emîni Muslihiddin'e hitâb olduğu ecilden tefahhus olundukta müdde'i mezbur Hacı Veli zikr olunan harîri Mahruse-i Halep'den yasakdan evvel alub Burusa'ya getürdüğü ... şehadetleriyle sabit olub Hacı Veli ikrar edüb emr-i şerîf mucibince hüküm olunan harîrin bahası doksanüçbin ikiyüzseksendört akçenin ikibin ikiyüzelli akçe resm-i mizânundan gayr-i bakî doksanbirbin otuzdört akçeyi emîn-i mezbûr Muslihiddin tahsil ile alub kabz eyledim."*⁵⁷

Görüldüğü üzere ipeğin nereden geldiği ve nereye gittiği konusunda oldukça sıkı bir tahkikat yaptırılmaktadır. Yasağın uygulanmaya başladığı andan itibaren ipek kaçakçılığı yapan pek çok kimsenin yakalandığını söyleyebiliriz. Örneğin 1519 yılına ait bir kayıta yer alan ipek listesinden, oldukça yüksek değerlerde ipek ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu listede Kenar ve Gilan ipeği gibi İran orijinli ipeklerin yanı sıra Arnavud harîri, Ermeni harîri ve Trablus harîri gibi başka memleketten gelen ipeklere de

⁵³ Hoca Sadeddin. a.g.e. 215.

⁵⁴ İnalçık, Halil. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I 1300-1600*. İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 281.

⁵⁵ Danişmend, İsmail Hami. (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Yayınevi. s. 48.

⁵⁶ Hoca Sadeddin. a.g.e. 216.; İnalçık, Halil. (2009)., a.g.e., s. 281.

⁵⁷ BOA,MŞH,SSC.d 2488, dosya no:211. s.205.

yasak kapsamında el konulduğu görülmektedir.⁵⁸ Safevîlerin her türlü malzemeden yoksun kalmasını isteyen Yavuz Sultan Selim bu nedenle İran ile yapılan ticareti her türlü yasaklayarak Osmanlı Devleti karşısında çaresiz bir durumda kalmasını istemekteydi. Bu yasağa uymayan ve Osmanlı Devleti sınırlarında yakalanan İranlı ipek tüccarı ise İstanbul ve Rumeli'ne sürgün edilip⁵⁹ ipeklerine el konulmuştur. Bununla birlikte sürgüne gönderilen diğer Acemlerden bazıları devletin izni olmadan tekrar Bursa'ya gelmiş ancak yeniden yakalanarak hapsedilmişlerdir.⁶⁰

Yasağa uymayan Osmanlı tüccarı ise *'harir satmağı yasağ olunduktan sonra yasağıma muhalefet edüp harîr satan kimesnelerden sattıkları harîrlerin bahasını mizân defterinden ma'lûm edinüb bî kusur alub hazine-i 'âmireme gönderesiz...'* emri gereğince ipek yasağına karşın ipek sattığı anlaşılan kimselerin Mizan Defterleri'ne bakılarak bu ipekleri alanlardan ceza olarak satmış oldukları ipeklerden elde ettikleri meblağ devlet hazinesine teslim etmeleri istenmiştir. Yasağa rağmen pek çok kimsenin satın aldıkları ipeklerin paralarını devlet hesabına yeniden toplamak üzere İstanbul'dan gönderilen pek çok emir bulunmaktadır.⁶¹ Türk Sanayi ve Ticaret Tarihi'nde Bursa'da İpekçilik adlı çalışmasında Fahri Dalsar, yasağa

⁵⁸ Dalsar, Fahri., a.g.e., s. 206-208'da yer alan vesika 118.

⁵⁹ 921/1515 yılına ait bir belgede "... Bursa'dan Rumeline sürülen Acemlerin cemi' esbabın ve emlâkin deri-devletten hük-m-i şerîf ile mirî için zabt ve hıfzetmeğe gelen Mehmed ve Hayreddin nâm sipahi oğlanları zikr olunan 'Acemden Emrullah bin Abdullah Eş-şirvani nâm 'Acem mahrus-e-i mezbûrede İsa Bey Fenari mahallesinden takyacı Kassım bin Abdullah'a emanet koduğu 692 aded Sultan Bayezid Hani eski akçayı mezkûr 'Acemin mührü ile ve üç aded kalı ve bir zili ve iki köhne heğbe ve bir bakır tepsi ve bir boş sürme kapaklı sandık ve 13 aded ip, bu zikr olunan esbabın mezkûr 'Acem mezbûr Kasım'da emanet koduğuna Cafer bin Yusuf ve Hacı bin Abdullah el-Kadıfevi ve İlyas bin Abdullah şahadetleriyle isbat ettikten sonra aldık, kabzettik dediklerinde mukarla mezkûr Kasım dahi tasdik edüb bit-taleb hüccet verildi." ifadeleri geçmektedir. Dalsar, Fahri., a.g.e.,s. 125. vesika: 86.

⁶⁰ "Sebeb-i tahrir budur ki: Sâbika İslâmbola emri-şahi ile icâm (Acemler) sürüldükte Horasanî nam acem bile sürülüp, haliya, Bunda Bursa'da sipahî oğlanları zümresinden Kasım bin Abdullah bunda görüp, dutup, Efendi (Kadı) huzuruna iledüp, istintak olunduktan : 'Keşilsuz, Gelibolu iskelesinden geçüp bunda Bursa'ya gelüp evimde iki gece yatup, çıkıp gidüp, varup birer gün dahi Piri Paşa hazretlerinin ordusunda olup, badehu yine bunda gelüp geziyordum.' dedikten sonra hapsolundu ki arzoluna" (924/1517). BOA,MŞH.ŞSC.d. 2481, s.257. hüküm: 3349.

⁶¹ Yavuz Sultan Selim döneminde İran ile yasaklanan ipek ticaretine dair Bursa Şer'iye Sicillerinde pek çok belge bulunmaktadır. Örneğin: "...mahrus-e-i Burusa'da Abdullahzade mahallesinden işbu hamil-i kitâb Mehmed bin Hasan bu hususda sabikan müfettiş olan Beğbazarı kadısı Mevlâna Şemseddin huzurunda teftiş olunmuş bulunub anların mezkûr Mehmed zimmetinde bulunan beşyüzonbeş lodra harir bahasından yigirmisekizbin sekizyüz yetmişbir akçe makbuz ve kadı-ı mezkûr kendüleri meblağ-ı mezbûru mezkûr Mehmed'den bî kusur kabz eylediklerine temessük dahi virilmiş bulundu..." (925/1518). BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, s.9; Yine "... Dergâh-ı mu'allâdan hük-m-i hümâyün vârid olup ... Mahrus-e-i Burusa'da Kapu'dan gelen mizân defterinde bulunan haririn bahasını müşterisinden alına... deyu buyrulmuş. Haliya Mecnun Dede Mahallesinden Ahmed bin Abdullah'ın zimmetinde 'Acem harîri bulunub, 468 akçe... bî kusur alunub...". (925/1518). BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, s.3.

uymayan tüccarın kim olduğu, hangi mahallede yaşadığı ne kadar ipek aldığı ve ne değerinde olduğunu vesikalardan tespit ettiklerini söylemektedir. Vesikalardan elde ettikleri bilgiye göre bu yasak nedeniyle tahsil edilen paraların toplamda 1.500.000 akçeyi bulduğu ve ipek miktarının ise o zaman kullanılan ölçü birimi ile 20.000 lüdre olduğu, bugün ise bu miktarın gram cinsinden 11.264 kiloya denk geldiğini ifade etmektedir.⁶²

Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı ekonomik olarak baskı yaptığı bu yıllarda Avrupa'da başka gelişmeler yaşanmaktaydı. XV. yüzyılda Avrupa'da başlayan coğrafi keşifler ile Güney Afrika yolu ile Amerika keşfedilmiş, Hindistan'a ulaşılmış ve buradaki zenginlikler Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Bunlar uzun vadede düşünüldüğü zaman Osmanlı Devleti için olumsuz gelişmelerin yaşanmasına neden olacak olaylar dizisini oluşturmaktadır. yani bir bakıma Avrupa'nın tarihi ilginç bir seyir almaya başlarken Osmanlı Devleti'nin İran'a ekonomik ambargo uygulaması tartışmaya açık bir konu olmaktadır.⁶³

Sonuç

Osmanlı Devleti tarafından Safevî Devleti'ni ekonomik olarak çökertmek için uygulanan ancak Ortadoğu'nun hükümdarlık geleneğinde yeri olmayan bu yaptırım, vergi yükümlüsü halkı da hedef aldığı için o devrin şartlarına göre radikal bir adım olarak değerlendirilmektedir. Çünkü hükümdarlar arasındaki çatışmanın korunmakla hükümlü olunan tebaaya yansıtılması tepki konusu olmuştur. Bu durumun önüne geçmek isteyen Osmanlı yöneticileri bu ambargo fikrinin savaş döneminin geçici uygulamaları arasında yer aldığını ifade etmiştir. Düşmanı gelir kaynaklarından yoksun bırakmak isteyen Osmanlı idarecileri, tüccarın İran'a silah, demir ve gümüş taşımakta olduğu yönünde sebepler öne sürerek durumu halka açıklamaya çalışmıştır.

Yavuz Sultan Selim tarafından konulan bu yasak on yıl kadar uygulanmıştır. Halefi Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı ekonomisine de bir darbe vuran bu yasak iktidarının onuncu yılında kaldırılmıştır. Dâhili olarak Osmanlı Devleti'nde bu gelişmelerin yaşandığı zaman diliminde Avrupa'nın ekonomik olarak hamlelerde bulunması da dikkate alınması gereken önemli konulardan birisidir. Avrupa'da XV. yüzyıl itibarıyla başlayan Coğrafi Keşifler sonucunda bulunan yeni rotalar Osmanlı Devleti'nin ekonomisine de etki etmiştir. Siyasi amaca mahsus olarak alınan bu karar her iki tarafın ipek tüccarı ve Osmanlı sanayi üzerinde doğrudan etki etmiştir. Bu yaptırımın iktisadi sonuçları sadece Osmanlı Devleti için değil aynı zamanda İran ve Avrupa için de ağır

⁶² Dalsar, Fahri.,a.g.e., s. 133.

⁶³ Yapılan coğrafi keşifler ile ilgili olarak bkz. Gökkaya, A. K., Yeşilbursa, C. (2008). *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*. Ankara: Siyasal Yayınevi, s. 21-43.

olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti açısından bir değerlendirilmeye tabi tutulduğunda bu yasağın muhtelif sonuçları olmuştur. Menfi olarak ele alındığında, ham ipeği bulamayan tüccar yükselen ipek fiyatları karşısında ipek kaçakçılığına başlamıştır. Yine Osmanlı Devleti'nde ipekli dokumacılığın sarsıntı yaşadığı sırada ülkeye giren Avrupa ipeklileri ile rekabet edemeyen yerli dokuma sanayinin gerilemesine de neden olmuştur. Müspet olarak ise Osmanlı tebaası yerli halkın bu konuda harekete geçmesini sağlamış ve Erzurum, Trabzon ve Diyarbakır üzerinden Tebriz'e uzanan ipek ticareti ağı başlatmışlardır. Buna ilaveten bu hadise yerli ipekçilik ve kozacılığın gelişmesine de katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, s.3.

BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, s.9.

BOA,MŞH.ŞSC.d. 2481, s.257.

BOA,MŞH.ŞSC.d 2488, dosya no:211. s.205.

Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)*. (haz. Necdet Öztürk). Bilge Kültür Sanat. İstanbul 2013.

Abbâsî, Mirza. (1976). Safevîlerin Kökenine Dair. *Bellekten*. XL (158). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akgündüz, Ahmet. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.3. İstanbul: Fey Vakfı.

Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*. (haz. A.Uğur-M. Çuhadar). Ankara:Başbakanlık Basımevi, 1990.

Dalsar, Fahri. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul.

Danişmend, İsmail Hamî. (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Devellioğlu, Ferit.(2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Donald Edgar Pitcher. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. (1. Baskı). (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eravcı, M. (2002). Safevî Hanedanı. *Türkler*, Cilt:6, Yeni Türkiye Yayınları.

Hinz, Walther. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*. (Çev. T. Bıyıklıoğlu). Ankara: TTK.

Hoca Sadeddin, *Tâcü't Tevârih*. Cilt: IV. (haz. İsmet Parmaksızoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

İ. Şahin-F. Emecen. (1994). *Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam:II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 tarihli Ahkam Defteri*. İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*. (Haz. Ahmet Uğur). Ankara:TTK. 1997.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IX. Defter. (haz. Ahmet Uğur). Berlin 1985.

İdrîs-i Bitlîsî, *Selimşahnâme*. (trc. Hicabi Kırılanoğ). Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.

İnalçık, Halil. (1960). Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. Belleten. XXIV (93-96). Ankara: TTK.

İnalçık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer). (10. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalçık, Halil. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I 1300-1600*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Gökkaya, A. K., Yeşilbursa, C. (2008). *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Gündüz. T. (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Gündüz, Tufan. (2010). Safevî Şeyhleri ve Anadolu Türkmenleri, XV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Türk Ankara: Tarih Kurumu Basımevi.

Kabacık. Mehmet. (2001). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti. (Basılmamış Doktora Tezi). Elâzığ.

Kanar, Mehmet.(2016). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

Kevseranî, Vecih. (1992). *Osmanlı ve Safevî İlişkilerinde Din-Devlet İlişkisi*. (Çev. Muhlis Canyürek). İstanbul: Denge Yayınları.

Küçükdađ, Y. (1999) Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri. *Osmanlı I, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara.

Kütükoğlu, Bekir. (1993). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Mustafayev, Şahin. (2018). Safevî Tarih Yazımında Osmanlılar. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl:3, Sayı:1.

Öngören, R. (2008a). Safiyyüddîn-i Erdebîlî. *TDVİA*, C. 35. İstanbul.

Sümer, F. (2018). *Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. (3. Baskı). Ankara: TTK.

Tansel, S. (2017). *Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı*. Ankara: TTK.